

Dunja Kalodera

Na pragu posljednjeg desetljeća XIX stoljeća u hrvatskoj se književnosti javljaju sve jasniji znakovi dezintegracije realističke stilske formacije. Tematske i stilske inovacije u djelima brojnih pisaca tog razdoblja ukazuju na postojanje modernističkih težnji i nekoliko godine prije 1895 kojom se u hrvatskoj književnoj periodizaciji obilježava početak pokreta hrvatske moderne. Odjeci srednjoeuropskih umjetničkih kretanja, osobito bečke secesije, očituju se u izmijenjenom odnosu hrvatskih pisaca i kritičara prema tradiciji i novom shvaćanju smisla umjetnosti.

Upravo u to vrijeme, 1892 i 1893 godine, u zadarskom “Narodnom listu” i u “Iskri” objavljeni su prvi radovi Vladimira Nazora. U hrvatsku je književnost tako ušao jedan od njezinih najplodnijih pisaca – pjesnik, pripovjedač, romanopisac, autor članaka, eseja, studija i prepjeva. Njegov je književni rad u različitim razdobljima bio predmetom oprečnih kritičkih ocjena, od glorificiranja, često temeljenog na izvanestetskim kriterijima, do osporavanja njegove umjetničke vrijednosti. Ovaj autor neobično snažne stvaralačke vitalnosti svoje je djelo stvarao tijekom pet desetljeća i kroz nekoliko stilskih razdoblja hrvatske književnosti koja su se u većoj ili manjoj mjeri odražavala u njegovu stvaralaštvu. Ne uklapajući se u potpunosti ni u jedan književni smjer, slijedio je vlastiti put u umjetničkom stvaranju, mijenjajući teme, motive, stilska izražajna sredstva i koristeći različite metričke mogućnosti.

Heterogenost i opsežnost Nazorova djela čine složenim pristup njegovu proučavanju. Izdvojimo li iz tako obimna djela tek jedan dio, Nazorov sonetni opus, naći ćemo se pred ne manje složenim zadatkom, budući da je riječ o približno 600 soneta, od kojih mnogi imaju nekoliko varijanata objavljenih u periodici i raznim izdanjima pojedinih zbirki. Ti soneti, nastali u različitim fazama Nazorova stvara-

laštva, pokazuju tematsku, stilsku i metričku raznovrsnost koja obilježava cjelokupno Nazorovo književno djelo.¹

Cjeloviti pristup Nazorovom sonetnom opusu trebao bi uključiti i analizu njegovih brojnih prepjeva soneta. Među njima su autorovi prepjevi vlastitih soneta i soneta drugih hrvatskih pjesnika (I. Mažuranića, A. Šenoc, P. Preradovića, A. G. Matoša, Lj. Wiesnera) na talijanski jezik, kao i prepjevi soneta talijanskih, francuskih i njemačkih autora (G. Guinizellija, D. Alighierija, F. Petrarke, T. Tassa, G. Carduccija, G. D'Annunzija, H. Heinea, C. Baudelairea) na hrvatski jezik. Svojim prepjevima Nazor je prema vlastitim riječima, vraćao dug piscima koji su utjecali na njegov stvaralački rad. Budući da bi ti prepjevi mogli sami za sebe biti predmetom opsežne studije, njihovu ćemo analizu ostaviti za drugu priliku, a ovdje ćemo pokušati dati sažeti prikaz Nazorova sonetnog opusa polazeći od onih općih obilježja njegova stvaralaštva koja se u tom opusu odražavaju. Osvrnut ćemo se na uzore koji su utjecali na formiranje Nazorove pjesničke fizionomije, teme i motive, stilska izražajna sredstva i metričke oblike u različitim fazama Nazorova stvaralaštva, te osobitosti njegova pjesničkog jezika.

Na Nazorovo stvaralaštvo snažno je utjecalo rano upoznavanje s grčkom, latinskom i talijanskom književnošću. U očevoj knjižnici nalazi talijanske prijevode *Ilijade* i *Odiseje*, Ariostova *Mahnitog Orlanda*, te djela Dantea, Tassa i Leopardija. Čita i djela Fusinata, Metastasija i Manzonia koja su činila lektiru njegove majke.

Kasnije se susreće sa djelima Carduccija, D'Annunzija, Pascolija i Foscola. U Nazorovu stvaralaštvu prisutni su također i utjecaji iz drugih evropskih književnosti, osobito francuske i njemačke. Staroklasični elementi u njegovoj poeziji mogu se, osim uz očite utjecaje D'Annunzija i Carduccija, vezati i uz utjecaje Goethea, Schillera i Hölderlina, Nazorov neohelenizam mogli bismo tumačiti utjecajima Theophilea Gautiera, Louisa Ménarda i Leconte de Lislea, a romantičarske elemente u njegovu djelu utjecajem Heinea. Nazor je snažno povezan i s domaćom književnom tradicijom, osobito s književnošću iz razdoblja renesanse, što je vidljivo u zbirci *Pjesni ljuvene*, dok kao kasnije uzore sam pjesnik ističe Harambašića, Kranjčevića i Tresića-Pavičića. U nekim fazama Nazorova stvaralaštva jasno se očitovao i

¹ U svojoj knjizi *Pjesničko djelo Vladimira Nazora*, Zagreb 1976, Nedjeljko Mihanović obraduje Nazorov cjelokupni pjesnički opus.

utjecaj narodne poezije, osobito u ciklusima *Kosovo* i *Kraljević Marko* iz zbirke *Slavenske legende*, te u zbirci *Deseterci*.

U pokušajima određivanja Nazorova djela u odnosu na hrvatsku modernu često se previše naglašavala njegova izdvojenost iz književnih previranja tog razdoblja. Pri tom je zanemarivano postojanje mnogih modernističkih obilježja u njegovu djelu, kao što su dekorativno-stilizacijske tendencije secesije, neohelenistički egzotizam i vrlo izražena težnja za postizanjem izražajnog savršenstva, koja se osobito očituje u njegovoj upotrebi sonetnih oblika.

U razdoblju moderne u hrvatskoj se književnosti razvijaju dvije sonetne tradicije: mediteranska tradicija pravilnog soneta u koju se uklapa V. Nazor, a čiji su predstavnici A. T. Pavičić, M. Begović, B. Lovrić i I. Vojnović, te takozvana Matoševa škola nepravilnog soneta.² Pjesnici koji su u hrvatskoj književnosti stvarali po uzoru na tradiciju talijanskog pravilnog soneta svojim su porijeklom i obrazovanjem bili upućeni na primanje talijanskih kulturnih utjecaja. Kompozicija i rasporedi srokova bliski su tradicionalnom talijanskom modelu soneta, a osim sloboda talijanskog endecasillaba ovi pisci koriste i njegov specifični vokalizam koji se temelji na metričkim figurama tipa sinalefe i sinereze. U svom eseju "Anatomija soneta"³ Nazor brani upotrebu tih metričkih figura u hrvatskom pjesništvu: "Sinalefe kao da spajaju nekim žitkim gibljivim mostovima kraj jedne riječi s početkom druge, pridonose zatalasanoj cjelini ritma, usporuju pre-nagle prijelaze iz metričke stope u metričku stopu, priječeći svaki grublji sudar. Recite mi iskreno, nije li šteta odreći ih se kad nam ih – kao i Talijanima – jezik sam nudi, da ih upotrebimo kada i kako treba". U eseju "Equus quagga ili nešto o mojoj metrici"⁴ Nazor u hrvatskoj književnosti razlikuje metriku po njemačkom uzoru ili "metriku Trnskoga" koju prihvaćaju Matoš i pjesnici njegove škole, te metriku po talijanskom uzoru, "Gundulićevu". U prvoj vlada pravilo izmjenjivanja naglašanih i nenaglašanih slogova po shemi troheja, daktila, jamba, anapesta, dok se prema drugoj grade stihovi s određenim

² O sonetnim tradicijama u hrvatskom pjesništvu XX stoljeća pisao je S. Petrović u poglavlju "Stih" u knjizi Z. Škreb - A. Stamać, *Uvod u književnost*, Zagreb 1986.

³ Vladimir Nazor, *Anatomija soneta*, u V. Nazor, *Eseji, članci, polemike*, Državno izdavačko poduzeće Hrvatske, Zagreb 1950, str. 261

⁴ V. Nazor, *Equus quagga, ili nešto o mojoj metrici*, u *Eseji, članci, polemike*, Državno izdavačko poduzeće Hrvatske, Zagreb 1950, str. 61-99.

brojem slogova, koji su “zatalasani udarcima logičnog naglaska”. Nazor naglašava da ne unosi nikakve novotarije u umjetničku versifikaciju već samo primjenjuje metriku koja je već postojala u hrvatskoj književnoj tradiciji.

A.G. Matoš i pjesnici njegove škole narušavaju jednu od bitnih pretpostavki soneta – izometričnost. Matoš je smatrao da je za sonet najvažnija čista i neobična rima, no sam je često koristio srokovce koji nisu bili takvi. U katrenima je najčešće upotrebljavao raspored srokovca abab abab, dok je u tercinama raspored obično bio ccd eed, pri čemu su obično c i e bili ženski ili muški srokovci, a d daktilski. Osim nepravilnih, Matoš je pisao i pravilne sonete čiji se oblik ipak ponešto razlikovao od soneta mediteranske tradicije.

Nazor upotrebljava kanonski oblik soneta na početku svog stvaralačkog puta, a kasnije se sve više od njega udaljava.

Svoje prve sonete Nazor piše na talijanskom jeziku. Razlog tome bilo je njegovo rano upoznavanje s djelima talijanskih pisaca iz knjižnice njegovog oca (Dantea, Ariosta, Tassa, Montija, Leopardija), te s onima koje je čitala njegova majka (Fusinata, Metastasija, Manzoni). Ako tome pridodamo i teškoće koje je pjesnik morao imati da znanja iz klasične poezije i iz talijanskog suvremenog pjesništva primijeni u hrvatskom jezičnom mediju, jasno nam je zašto se u ovoj početnoj fazi svoga stvaralaštva opredijelio za talijanski jezik. Ciklus soneta *Inverno nordico* (*Al poeta M. B.*) posvetio je školskom prijatelju s kojim je pohadao Realku u Splitu, pjesniku Milanu Begoviću. Ovaj ciklus čini sedam jedanaesteračkih soneta sa shemama rima u katrenima abab abab, a u tercinama cdc dcd, cdc ede i cde edc, u skladu s talijanskom sonetnom tradicijom. U pjesnikovom stilu još uvijek se osjeća nesigurnost, neujednačenost i težnja za kićenim izražavanjem.

Prva Nazorova objavljena zbirka, *Slavenske legende* (Zadar 1900) sadrži tri ciklusa soneta: ciklus *Vilinski soneti* kojeg ponovo posvećuje Milanu Begoviću koristeći njegov pjesnički pseudonim Xeres de la Maraja, te cikluse *Kosovo* i *Kraljević Marko*. Početnu inspiraciju za ovu pjesničku zbirku Nazor nalazi u knjizi Natka Nodila, objavljenoj u osamdesetim godinama XIX stoljeća, u kojoj autor nastoji rekonstruirati slavenske mitove na temelju narodne, pučke predaje. Služeći se uzorima svoje klasične naobrazbe Nazor pjeva o slavenskim poganskim bogovima i božicama, vilama, hramovima i žrecima, te o legendarnim slavenskim junacima. U ciklusu *Kosovo* jasno je vidljiv utjecaj Carduccijevih soneta o francuskoj revoluciji *Ça ira*, dok

su soneti iz ciklusa *Kraljević Marko* nastali pod snažnim utjecajem narodne poezije. Soneti u ciklusima *Vilinski soneti* i *Kosovo* su jedanaesterački, dok su oni iz ciklusa *Kraljević Marko* u simetričnom dvanaesteru.

Težnja za mitskim oblikovanjem prošlosti prisutna je i u zbirci *Knjiga o kraljevima hrvatskijem*, objavljenoj 1904. godine, u kojoj Nazor, koristeći ponajviše sonetnu formu, izgrađuje svoju viziju davne hrvatske prošlosti. Hrvatski kraljevi i banovi nose povijesna imena, ali pjesnik ih u tim sonetima oblikuje poput svojih mitskih bogova i junaka iz zbirke *Slavenske legende*. U ovim se sonetima zamjećuju brojne formalne nesavršenosti vezane uz čistoću rime, poziciju naglaska, tromost ritma i nepravilnost cezura. Govorničke tendencije nadmeću se s lirskima, pri čemu dolazi do gomilanja govorničkih figura. Unatoč tim nedostacima, Nazor je u nekima od soneta ove zbirke uspio postići sugestivnost poetskog izraza (Dolazak I i II i To davno bješe...).

Zbirka *Lirika*, koju Nazor objavljuje 1910 godine sadrži ciklus *Erotika*, kojeg čine soneti nastali u razdoblju između 1895 i 1901 godine (*Poziv I-V*, *Pokraj mora I-II* i *Kod ognjišta I-II*). Jedan dio tog razdoblja Nazor je proveo na studiju u Grazu. Željani "našeg zraka, sunca i prostora" Nazor stihovima koji odišu čulnošću i satiristvom slika pejzaže i arkadijske gajeve rodnog kraja:

Ja ću tebe ugrabiti, lane,
 Tmurnom nebu ovih snježnih gora;
 Rodne ću ti otkriti poljane,
 Milovati sred očeva dvora.
 Odvest ću te gdje dok zora grane
 I poj brenča pastirskih hora,
 Ribar suši mreže izderane
 Na žalima Jadranskoga mora. (I. *Erotika*: *Poziv*)

Soneti ciklusa *Erotika* pisani su u nesimetričnom desetercu, sa cezura nakon četvrtog sloga (4II6). Nazorov deseterac stih je izrazite tonske inercije. Njegova se linija znatno razlikuje od linije narodnog epskog deseterca, budući da je u Nazorovom desetercu najnaglašeniji peti iktus, pa drugi, a zatim slijede treći i prvi. Četvrti je iktus, kao i obično u desetercu, najslabiji. Za razliku od deseterca kakvog upo-

trebljava Nazor, u narodnom epskom desetercu slabija je naglašenost iktusa, od kojih je najistaknutiji treći, dok je peti mnogo slabiji.⁵

Soneti *Usred ljeta I-III* objavljeni u zbirci *Nove pjesme* 1913 tematski se i motivski nadovezuju na sonete iz zbirke *Lirika*. Zbirkom *Nove pjesme* završava faza Nazorovih dionizijsko-ditirampskih zanosa. U narednom razdoblju, koje sam pjesnik omeđuje godinama 1916 i 1936 okreće se svojim intimnim proživljavanjima. Nastaje poezija u kojoj prevladava pesimizam i rezignacija, a dionizijske motive zamjenjuje kontemplativnost. U ovoj Nazorovoj fazi nastaju zbirke *Intima*, 1915, *Pjesni ljuvene*, 1915, *Niza od koralja*, 1922 i *Pjesma o četiri arhandela*, 1927.

Osluškivanje "nutarnjih ritama" nalazi svoj izraz u zbirci ljubavne poezije *Pjesni ljuvene*. Već samim nazivom ove zbirke Nazor uspostavlja intertekstualnu vezu s poezijom hrvatske renesanse, osobito onom koja je nastajala u starom Dubrovniku.⁶ U *Prologu* ove pretežito sonetne zbirke on tu svoju povezanost potvrđuje stihovima u kojima se obraća starim dubrovačkim pjesnicima:

Trubaduri drevni našeg Mrtvog Grada
 Da sam vaše krvi ja sam osjetio
 Rukom, koja drhti, kad sam dugo vio,
 Ovaj v'jenac svojih bolova i nada.

Iz renesansnih kanconijera Nazor preuzima zvučnost, kićenost i galantnost lirskog izraza. Stih soneta ove zbirke je simetrični dvanacsterac. Taj stih, koji u svojim različitim varijantama ima dugu tradiciju u hrvatskoj književnosti, najčešći je Nazorov trohejski stih.

Nazor 1920 godine dolazi u Crikvenicu i ponovo se susreće s morem. U njegovo sjećanje prodiru zvuci, boje i mirisi djetinjstva. Okreće se motivima iz stvarnog svijeta koji ga okružuje i pjeva o hridini, galebu, oblacima. Među pjesmama koje tada nastaju i koje Nazor objavljuje 1922 godine u zbirci *Niza od koralja*, najviše je soneta. U njima se autor približuje Pascolijevoj poeziji "malenih svakidašnjih stvari". Zbirke *Myricae* i *Nuovi poemetti* snažno su utjecale

⁵ Pregled metričkih oblika u Nazorovu pjesništvu daje Marin Franičević u članku "Nazorov vezani stih u okvirima hrvatske versifikacije XIX i XX stoljeća", *Forum* 15 (1976): 127-148.

⁶ Nazorove dodire s renesansnom književnošću obrađuje Rafo Bogišić u članku *Vladimir Nazor i hrvatska renesansna poezija*, *Forum* 15 (1976) 7-8: 149-175.

na Nazora. Tome je zasigurno pridonijela i činjenica da je upravo u tom razdoblju (1919-1920) prevodio Pascolija za Zagrebački list "Omladina". Najčešći stih strogo ritmiranih soneta ove Nazorove zbirke je osmerac.

Soneti zbirke *Pjesma o četiri arhandela* (1927) izraz su pjesnikova zaokreta prema mističnom i tanscendentalnom. Taj religiozno intonirani lirski oratorij sadrži pretežito jedanaesteračke sonete.

Zbirka *Deseterci* (1930) sadrži sonete čiji je stih nesimetrični trohejski deseterac. Nazor u njoj iskušava varijacije zvuka riječi, ritma rečenice i stiha. No u tim stihovima umjesto doživljenosti i neposrednosti izraza, nalazimo tek didaktičko izlaganje ideja i hladnu kićenost:

Srokovi mi prilaze sred časa
kad mi duša za ljepotom gali,
I po njinoj muzikalnoj skali
Ritam mi se riječi zatalasa (Rime, ciklus *Muzičke skale*).

Ciklusi *Plime i oseke*, *Zagrebački soneti* i *Posljednja žetva* s pretežito jedanaesteračkim sonetima objavljeni su 1949 godine u knjizi *Rime i ritmovi*.

Zagrebački soneti svojom se tematikom nadovezuju na prethodno objavljene cikluse *Istarski gradovi* i *Hrvatski gradovi*. Zanimljivi kao primjer pjesnikova približavanja stvarnom životu i čovjeku, ovi soneti ipak ne spadaju među velika pjesnička ostvarenja.

Uz Nazorove sonete objavljene u navedenim zbirkama, postoje i oni koji su sačuvani u rukopisima pojedinih zbirki, te soneti objavljeni u periodici koji nisu uvršteni u zbirke.

U Nazorovom sonetnom opusu snažno je prisutna težnja za postizanjem formalnog savršenstva. Često se vraćao već napisanim sonetima, pri čemu su nastajale njihove različite verzije. Provodio je metričke preinake, ispravljao dikciju, tražio gramatički čist jezik, pravilan naglasak i skladnost ritma. Strogost prema vlastitom djelu, često ga je navodila na reduciranje pojedinih pjesama i sažimanje ciklusa. Ponekad bi u tim svojim nastojanjima poremetio prvobitna nadahnuća, pa stoga posljednje verzije nisu uvijek i umjetnički najuspjelije. Važnost koju je Nazor pridavao poetskoj formi očitovala se i u njegovim teoretskim razmatranjima o hrvatskoj versifikaciji. U svojim esejima i studijama posvećenim metričkim pitanjima pokazuje izvrsno poznavanje klasične, talijanske i hrvatske narodne versifikacije.

Nazorovo vraćanje već napisanim sonetima često je bilo potaknu-

to njegovom nesigurnošću pri izražavanju hrvatskim književnim jezikom. Zbog svoje čakavske govorne podloge i talijanskog kućnog jezika venecijanskog žargona koji se govorio u njegovoj kući, Nazor je osjećao da ne vlada dovoljno dobro hrvatskim izražajnim medijem. Osobitu teškoću za njega je predstavljala novoštokavska akcentuacija. Ta nesigurnost posebno je izražena u početnoj fazi Nazorova stvaralaštva kada, tragajući za štokavskim književnim izražajem, gradi svoj jezik prema štokavskim rječnicima Karadžića, Daničića i Broz-Ivekovića, te Maretijevoj gramatici iz 1899 godine koja je kodificirala jezik prema izričaju narodnih pjesama, a ne jeziku hrvatske književnosti, zanemarujući čakavske i kajkavske književne jezike. Nazor u prvoj fazi svog stvaralaštva osiromašuje svoj izričaj, čini ga ukotčenim i oduzima mu svježinu. Kolebanja i nesigurnosti Nazor se nije u potpunosti oslobodio ni kasnije, kad je već bio ostvario obiman pjesnički opus. Poslije objavljivanja *Novih pjesama* pisao je iz Kastva dr. Branku Vodniku: "Ja moram ostaviti gradenje stihova jer kao čakavac ne poznam naglasaka te ne mogu iskoristiti muziku našega jezika, što je kod pjesme možda najglavnija stvar".

Po svojoj stilskoj strukturi Nazorov je jezik stiliziran, artističan i temeljen na izražajnom fundusu hrvatske književne baštine. U njemu nalazimo elemente različitih stilskih formacija. Obilježava ga mediteranska bujnost i izvještačenost, gomilanje atributa i pjesničkih slika. Upravo je takav Nazorov izraz utjecao na obnovu i obogaćivanje jezika hrvatske književnosti.

U svom sonetnom opusu, kao i u cjelokupnom svom književnom djelu, Nazor nije uvijek uspijevaao ostvariti vrhunske umjetničke domete. Erudicija je u njega često nadvladavala spontanost pjesničkog nadahnuća. No njegovo je mjesto u okvirima hrvatskog pjesništva XX stoljeća i njegove mediteranske sonetne tradicije nezaobilazno, jer je svojim pjesničkim opusom obogatio hrvatsku književnost novim temama, motivima i metričkim oblicima od kojih su se mnogi, upravo njegovom zaslugom uvriježili u hrvatskoj književnosti. Nazorovo pjesničko djelo ostaje zanimljivim predmetom proučavanja i danas, osobito u svjetlu novih proučavanja s područja metrike i stihovne upotebe (Z. Kravar, P. Pavličić).⁷

⁷ Z. Kravar, *Tema "stih"*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb 1993; P. Pavličić, *Stih i značenje*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb 1993.